

Hoofdstuk 10 : Algemene conclusie

De productie van omroepontvangers was een initiatief van de telegrafie-industrie die de apparaten voor draadloze telegrafie en telefonie die tijdens de oorlog waren gebruikt wilde commercialiseren. Na de oorlog ontstonden een aantal radio-elektrische bedrijven die fuseerden met de **Société Belge Radio-électrique**. Deze maatschappij was in 1922 gesticht op initiatief van de **Société Anonyme Internationale de Télégraphie sans fil** (S.A.I.T., 1913-) en een aantal belangrijke Belgische banken. De nieuwe maatschappij was bedoeld als productiepoort voor zenders en ontvangers. Dankzij S.A.I.T. en de bedrijven waarmee ze fuseerde (S.I.B., S.N.R.) kon de S.B.R. beschikken over een groot aantal Belgische brevetten. De S.B.R. was dus een nationaal project (Belgisch kapitaal, Belgische productie, Belgisch personeel), gericht op het monopoliseren van de markt.

De Société Belge Radio-électrique was de eerste nationale firma die in 1923-1924 overging tot de serieproductie van relatief gebruiksvriendelijke omroepontvangers: de **On-dolina**. België telde toen nog geen radiostations en de weinige luisteraars die het land toen telde zagen zich genoodzaakt om af te stemmen op buitenlandse zenders. Om de verkoop van radiotoestellen rendabel te maken richtte de S.B.R. in 1923 **Radio-Bruxelles** op, een station met neutrale strekking dat een jaar later omgedoopt werd in de **S.A. Radio-Belgique**. De privé-zender profileerde zich als officiële staatszender, maar was verre van een nationaal station. De uitzendingen geschiedden in het Frans, hetgeen de Vlamingen een doorn in het oog was. Ook zij wilden bediend worden in de moedertaal. Het verlieslatende Radio-Belgique wilde of kon daar niet aan voldoen. In de tweede helft van de jaren twintig ontstonden, vooral in het Franstalige landsgedeelte, een aantal lokale stations. Veel waren het er niet, want de oprichting van een zender was afhankelijk van toelatingen. Die werden nauwelijks verstrekt omdat de overheid zich wel kon vinden in Radio-Belgique als óneutraalô en ónationaal stationô. De zender bezat de facto een monopolie. In Vlaanderen bleef het opvallend stil. Enkel in Antwerpen (1926) en Kortrijk (1928) ging een zender de ether in. De private stations leefden van giften en etherreclame. De taks die door de overheid werd geheven op het bezit van een ontvanger was een controlemiddel en diende niet om de omroepinitiatieven te financieren. De onvrede over Radio-Belgique bleef groeien. Ook het relaisstation dat opgesteld werd in de Antwerpse dierentuin (Radio-Zoölogie, 1927) was niet bevredigend. De Vlamingen vreesden dat na verloop van tijd Radio-Belgique de radio-taks zou worden toegewezen. Er ontstonden ideologische en politiek gekleurde omroep-

verenigingen die zelf radio wilden maken. Uiteindelijk slaagden de katholieken met steun van de boerenbond erin om in 1929 in samenwerking met Radio-Belgique een tweelingzender te bouwen te Veltem waar de eerste volwaardige Vlaamstalige uitzendingen werden verzorgd. De overheid had zich echter het voorrecht toegekend om de zenders tegen kostprijs te kunnen overnemen. In 1930 werd uiteindelijk een Nationaal instituut voor Radio-Omroep/ Institut National de Radiodiffusion gesticht dat vanaf 1 februari 1931 begon uit te zenden. Franstalige en Vlaamstalige omroepverenigingen werden een deel van de zendtijd toegekend. De staatsomroep werd gefinancierd door de radiotaks. Er werden slechts een tiental lokale stations toegelaten. Vier in Vlaanderen en ongeveer acht in het Franstalige landsgedeelte.

De Belgische radio-elektrische nijverheid was in de jaren twintig in hoofdzaak een amateuristische bezigheid. In het zog van de S.B.R. ontstonden tal van etablissements, handels, elektricien-constructeurs en maisons die zich gingen toeleggen op de bouw van radiotoestellen en de verkoop van accessoires voor de zelfbouw. Vanaf de vroege jaren twintig waren nochtans al fabriekstoestellen op de markt. Ze waren heel duur en in principe enkel bereikbaar voor de bemiddelden. Circa 75% van de omroepontvangers werd gebouwd door de zogenaamde radioamateurs die zich verenigd hadden in clubs en verenigingen waar zend- en ontvangstproblemen werden bestudeerd en aan vulgarisatie van de radio-elektrische principes werd gedaan. De overheid stond lange tijd wantrouwig tegenover het zenden en ontvangen. Pas in 1927 kwam er een zekere vrijheid.

De eerste radiotoestellen waren kristalradio's die geen stroom behoeften. In de vroege jaren twintig kwamen echter al snel versterkerlampen op de markt die het kristal zouden verdringen. Al snel werden lampen toegevoegd en de plompe, moeilijke hanteerbare werden gevoed met loodzware batterijen. Met de voortschrijdende elektrificatie van steden en gemeenten kwamen in de periode 1928-1929 ontvangers op de markt die rechtstreeks op het lichtnet konden worden aangesloten. Ze waren veel gebruiksvriendelijker en compacter. Voortaan had men geen bijzondere kennis meer nodig om een toestel te kunnen bedienen.

Ten gevolge van de tegenstellingen in de omroepwereld en het naoorlogse economische klimaat kwam de verkoop van radiotoestellen en dus ook de expansie van de radio-elektrische nijverheid in de jaren twintig eerder moeilijk op gang. In de periode 1923-1924-1925 boekte men bevredigende resultaten. De conjuncturele crisis van 1925-1926 zorgde voor stagnatie. De zogenaamde *‘années folles’* die erop volgden brachten relatieve beterschap. Desondanks bracht 1928, toen de economische motor opnieuw begon te sputteren, een nieuw dieptepunt voor de aangroei van ontvangers met zich mee. Samenvattend kan

gesteld worden dat de aangroei van het aantal geregistreerde toestellen in de jaren twintig de economische conjunctuur volgde. In het zog van de S.B.R. ontstonden nieuwe Belgische ondernemingen met de **Etablissements Jean Bonhomme** (Orthodyne, Luik, 1922-), **R.B.C.** (Tongeren, 1925), **Philips Radio Belge** (Brussel, 1925-), **S.I.C.E.R** (Machelen, 1927-1933), **Radio Industrie Belge** (Verviers, 1927-1928), **Rubis** (Fontaine L'Évêque, 1929-), **Novak** (Brussel, 1929-) en **Fonior** (Weco, Brussel, 1929-) als belangrijkste protagonisten. Daarnaast gingen ook producenten van elektrisch en telefonisch materiaal zoals **Bell Telephone** (Antwerpen, 1882-) ontvangers produceren. De grote doorbraak bleef vooralsnog uit. In 1920 werden 26 toestellen geregistreerd, eind 1929 waren er dat nog maar 44.061. Toch zijn er indicaties dat dit beeld genuanceerd dient te worden. Veel luisteraars laptten de luistertaks aan hun laars omdat die als een belasting beschouwd werd. In de jaren twintig slaagden de fabrikanten erin om de nationale markt te bevoorraden. De vraag was nog beperkt en fabriekstoestellen waren echte luxeproducten. Over de in- en uitvoer van omroepontvangers is voor deze periode vrijwel niets bekend. Radio was een onderdeel van een ruime elektromechanische nijverheid die in de jaren twintig uitgroeide tot een echte óspeerpuntsectorô. Het jaar 1929 luidde het begin van een structurele crisis in en toenemende concurrentie van buitenlandse producenten. De nationale nijverheid, die nog in volle ontwikkeling was kreeg het moeilijk om de concurrentie met de Duitse, Amerikaanse en Nederlandse toestellen aan te gaan. Vooral Philips, die zich in 1925 in Brussel had gevestigd en neigde naar monopolisering van de markt, wierp zich op als een geduchte concurrent voor de S.B.R. In 1929-1930 bouwde de Nederlandse producent in Leuven een voor die tijd hypermoderne fabriek waar op massale schaal ontvangers werden geproduceerd.

In de jaren dertig kwam, ondanks de crisis, de grote stap voorwaarts. Tussen 1930 en 1940 steeg het aantal geregistreerde toestellen van 76.872 naar 1.130.826. Voorwaar spectaculair. De start van het N.I.R./ I.N.R. was ongetwijfeld dé bepalende factor. Andere stimulators waren de voortschrijdende elektrificatie van steden en gemeenten, de populariteit van de lokale stations, betalingsfaciliteiten, de introductie van gebruiksvriendelijke toestellen en de standaardisering, uniformering en modernisering van de productie en de daaruit voortvloeiende prijsdalingen. Vanaf 1931 groeide het aantal radiotoestellen jaarlijks aan met meer dan 100.000 toestellen. De Belgische markt was toen nog verre van verzadigd en bood perspectieven aan fabrikanten, handelaars, invoerders en investeerders. In de eerste helft van de jaren dertig werd de markt echter overspoeld door buitenlandse (Nederlandse, Duitse, Amerikaanse) voortbrengselen. Er ontstonden weliswaar nieuwe Belgische bedrijven zoals **Radio R.R.** (1930-), **Isis Radio** (Brussel, 1932-), **S.I.E.R.A** (Brussel, 1932-),

Scarabee (St.-Pieters-Woluwe, 1932-), **E.R.E.A.** (Wijnegem, 1933-) en **Barco** (Poperinge, 1933-1938), maar het was moeilijk optornen tegen het buitenlandse geweld. De Belgische overheid had te lang getalmd met het verhogen van de tolmuren. De omringende landen probeerden de crisis te exporteren door hun toevlucht te nemen in protectionistische maatregelen (contingenteringen, monetaire devaluatie, een deflatoir beleid, tolmuren, etc.) waardoor een exportland als België zwaar getroffen werd. De Belgische radioconstructeurs slaagden er in de vroege jaren dertig niet in om een voet tussen de deur te krijgen in het buitenland. Bovendien konden ze in eigen huis de concurrentie met de buitenlandse producten maar moeilijk aan. Pas met de verhoging van de douanetarieven in 1932 en met de devaluatie van de Belgische frank in 1935 kwam er ademruimte voor nieuw Belgisch initiatief. Vanaf 1934 is de opgang van de ónationale productie duidelijk waarneembaar. De invoer nam gevoelig af, de bescheiden export nam jaarlijks toe en nieuwe Belgische ondernemingen werden gesticht. Tussen 1935 en 1937 kende de Belgische economie een korte heropleving. In deze korte tijdspanne ontwikkelde zich een radioproductie die men nationaal zou kunnen noemen: Belgisch kapitaal, materiaal en personeel. Meer dan de helft was gesitueerd in de Brusselse agglomeratie. Fabrikanten zoals **Sonclair** (Brussel, 1934-), de **Fabrique Nationale Radio-Electrique** (F.N.R., Brussel, 1934-), **Cobar** (Poperinge, 1934-), **Radio Industrie Nationale** (Brussel, 1934-1937), **Socora** (St.-Agatha-Berchem, 1934-), **Semda** (Brussel, 1936-), **Ideal Radio** (Brussel, 1936), **S.B.R** (Brussel, 1922-) en **Philips Radio Belge** (Leuven) stapten mee in de economische nationalistische oproep van de overheid om Belgische producten te promoten. In andere gevallen gingen invoerders ook eigen radiotoestellen vervaardigen. De **Auriéma Radio Corporation**, die in de eerste helft van de jaren dertig tal van Amerikaanse merken invoerde, bracht een eigen merk op de markt: **Alfa Radio** (Brussel, 1934). Ook la **Générale Belge de Radiophonie** ging de assemblage van **Schaub** (Oostenrijk) combineren met eigen productie. Vanaf circa 1934 vervaardigde men toestellen onder de merknaam **G.B.** Daarnaast ontstonden tal van nieuwe kleine Belgische ondernemingen (o.a. toeleveringsbedrijven), terwijl reeds bestaande firma's de lijn van de ónationale productie doortrokken. Bovendien moesten de Belgische radiotoestellen omstreeks het midden van de jaren dertig kwalitatief niet meer onderdoen voor de buitenlandse merken en waren ze in veel gevallen goedkoper. Ook zij introduceerden aan het eind van de jaren dertig technische innovaties zoals het ómagische oog, motorafstemming, preselecties en druktoetsen. Enkel inzake lampenproductie bleef België een absolute dwerg. De Verenigde Staten waren na '34 teruggedrongen als invoerder van radiotoestellen, maar inzake lampeninvoer groeiden ze uit tot marktleider. Ze verdrongen

daarbij de kampioen van de Europese lamp (Nederland) in 1937 van de troon. Omstreeks 1937 bereikten de bedrijvigheden een hoogtepunt en bedroeg de uitvoer van volledige radio-elektrische toestellen in waarde zelfs meer dan de invoer. Men kan dus stellen dat de Belg vanaf 1935 in hoofdzaak Belgisch kocht. Volgens schattingen, officiële cijfers zijn er niet, stelde de radio-elektrische nijverheid toen circa. 12.000 mensen te werk. De S.B.R. had op haar hoogtepunt een goede 1.500 mensen in dienst.

Inmiddels hadden een aantal buitenlandse firma's, aangetrokken door de relatief lage lonen en het goed opgeleide personeel, een productie-eenheid opgestart op Belgische bodem of werden toestellen in licentie vervaardigd door Belgische firma's met Belgisch kapitaal en Belgisch personeel. De belangrijkste waren **Philips Radio Belge** (Nederland, Leuven, 1930-), **Loewe** (Duitsland, Brussel, 1930-), **Radio-Cosmophone** (Duitsland, Braun, Brussel, 1933-), **Ecko** (Verenigd Koninkrijk, Antwerpen en Haren, 1934), **Erres** (Nederland, Brussel, 1934), **Ultra Electric Belge** (Verenigd Koninkrijk, Brussel, 1935-) en **Radio Suédois Stern & Stern** (Zweden, Brussel, 1939-).

De radio-elektrische nijverheid had in de jaren dertig minder te lijden onder de crisis dan andere economische sectoren, maar ook zij werd geconfronteerd met de ontwrichtende gevolgen. Het belangrijkste slachtoffer was **S.I.C.E.R.** (Machelen, 1927-1933). In 1933 werd de onderneming door de belangrijkste medewerkers evenwel voortgezet onder de naam **Cer** (Brussel, 1933-1938) en **Radio-Cer** (Brussel, 1938-). Desondanks werden gedurende de jaren dertig bijna maandelijks nieuwe bedrijven en bedrijfjes gesticht. Het is dan ook moeilijk om uit te maken hoeveel het er waren, maar hun aantal moet in de honderden gelopen hebben. Veel kleine bedrijfjes hielden het echter nog geen jaar vol. Een groot aantal ondernemingen - exhaustief cijfermateriaal is niet voorhanden - sloten verscheidene dienstjaren af met rode cijfers. Opvallend is ook dat tal van fabrikanten van de eerste generatie (jaren twintig) verdwenen.

Naast de crisis had de radio-elektrische nijverheid ook te kampen met interne en organisatorische problemen. In de jaren dertig had zich enerzijds een professionalisering, standaardisering en uniformering van de productie doorgezet, maar anderzijds had een tweede vulgarisatiegolf negatieve gevolgen voor handel en productie. Tal van handelaars, elektriciens en invoerders roken winst en gingen zich met radiotoestellen bezighouden. Veel mensen - zelfs elektriciens - waren echter te weinig onderlegd op het vlak van de radio-elektriciteit. Dit leidde tot de vervaardiging van onbetrouwbare ontvangers en oneerlijke concurrentie. Het grootste probleem vormde de verkoop of het aanbieden van bekende merken onder de prijs die door de fabrikant naar voor werd geschoven. Gedurende de jaren

dertig heeft men in talloze verenigingen, genootschappen en syndicale kamers gepoogd om de misbruiken te beteugelen. Het bleek echter moeilijk om de diverse partijen - fabrikanten, handelaars, invoerders - op één lijn te krijgen. Van een echte corporatieve geest, die de radio-elektrische wereld centraliseerde onder één regulerend orgaan is nooit echt sprake geweest. De belangen waren te uiteenlopend en niet of nauwelijks op elkaar af te stemmen. Het succes van veel initiatieven was wisselend en de draagwijdte in de meeste gevallen beperkt. Dit leidde ertoe dat de grote producenten (S.B.R., Philips, Telefunken) gepoogd hebben om de markt te monopoliseren en te controleren door het uitbouwen van een netwerk van agenten en officiële verdelers die toestellen verkochten aan de vastgelegde prijs en in staat waren een goede dienstverlening inzake herstellingen te bieden aan hun cliënteel. Het systeem van consignatie en depot had echter het nadeel dat het moeilijk was om de verkoop in te schatten. Onverwachte gebeurtenissen in de internationale politiek en het grillig verloop van de conjunctuur werkten overproductie in de hand, waardoor de verkopers met overstock te kampen hadden. Aangezien er jaarlijks nieuwe series op de markt werden gebracht dienden de toestellen van het vorig jaar met kortingen te worden verkocht. Daarnaast ondervond de Belgische radio-elektrische nijverheid concurrentie van de radiodistributiecentrales die in tal van gemeenten omstreeks 1931-1932 als paddestoelen uit de grond waren geschoten. In tegenstelling tot Nederland, waar deze vorm van radiodiffusie reeds in de jaren twintig op gang was gekomen, kende de Belgische radiodistributie niet hetzelfde succes. Vergunningen lieten op zich wachten en na verloop van tijd werd het interessanter voor de consument om zich een lampenradio aan te schaffen. Na 1935 werd het belang van deze centrales steeds minder groot.

In de jaren dertig werden de belangrijkste radio-elektrische productie-eenheden gekenmerkt door moderne uitrusting, heldere gebouwen en de nieuwste productietechnieken. Serieproductie en de kettingmethode werden veralgemeend. De grootste bedrijven zoals Philips en de S.B.R. streefden een zo groot mogelijke economische autarchie na. Men trachtte zoveel mogelijk, zoniet alle onderdelen, zelf te vervaardigen. Philips was daar het schoonvoorbeeld van. De S.B.R. volgde, enkel de lampen waren van Amerikaanse oorsprong. Philips heeft meerdere malen geprobeerd om de S.B.R. over te nemen. Veel is hier niet over bekend, maar vóór de Tweede Wereldoorlog wist de belangrijkste Belgische fabrikant dit te vermijden. Mogelijk biedt een onderzoek van het Philips bedrijfsarchief te Brussel perspectieven.

Helaas kwam de economie in de tweede helft van 1937 en 1938 opnieuw in een regressie terecht en werd het internationale protectionisme opnieuw verscherpt. De vraag liep

sinds 1937 terug en de fabrikanten bezondigden zich aan overproductie. Ook in 1936 hadden de fabrikanten de omvang van de productie reeds verkeerd ingeschat, maar door het aanbieden van eindereeks modellen had men de stocks weten op te ruimen. In 1938 was dit niet vanzelfsprekend. Bovendien kwam het dreigende oorlogsgeweld steeds dichterbij. In de radio-elektrische nijverheid zakten zowel de invoer, uitvoer als de verkoop van radio-toestellen in. De resultaten waren echter nog steeds niet deplorabel te noemen. In 1937 en 1938 werden nog respectievelijk 129.940 en 108.000 toestellen (onder het niveau van 1931) geregistreerd. In laatstgenoemde jaar bedroeg de export van volledige toestellen nog steeds iets meer dan de import. Desalniettemin had zich een proces van afglijding ingezet. In 1939 vonden slechts 29.405 toestellen hun weg naar de huiskamers. Daarmee dook men onder de verkoopscijfers van 1930. De cirkel leek rond. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd deze nog jonge nijverheidstak gekortwiekt door het optreden van de Duitse bezetter die een censuurbeleid voerde. Uiteindelijk leidde dit zelfs tot de confiscatie van ontvangers.

Ondanks alle politieke, sociale en economische problemen had een jonge nijverheidstak zich in een kleine natie als België tijdens de jaren dertig weten staande te houden. Sterker nog; men kan zelfs gewagen van een zekere bloei tussen 1935 en 1937. De Belgische radio-elektrische producenten hadden de Belgische markt heroverd en slaagden erin om - weliswaar op bescheiden niveau - uit te voeren. De Belgische producten stonden bekend als degelijk, goedkoop en betrouwbaar. De Belgische radio-elektrische nijverheid leek zich dus te ontwikkelen tot een belangrijke subcategorie van een ruime elektromechanische industrie die in het interbellum de rol van speerpuntsector vervulde. Het afkondiging van protectionistische maatregelen zoals de verhoging van de tolmuren en monetaire devaluatie hadden slechts een kort aanzuigeffect. Van zodra de omringende landen dezelfde koers gingen varen werden de positieve effecten teniet gedaan en kwam men opnieuw in een vicieuze cirkel terecht. Bovendien kwam het verzadigingspunt - in de jaren dertig geschat op circa. 1.500.000 ontvangers - voor de verkoop van radiotoestellen met het voortschrijden der jaren steeds dichterbij. Naar alle waarschijnlijkheid zou het zonder de oorlog in de eerste helft van de jaren veertig bereikt zijn geweest. De productie van televisietoestellen en televisieomroep zou dan wellicht nieuwe perspectieven geboden hebben. Helaas vertoonde België in de jaren dertig op televisiegebied reeds een aanzienlijke achterstand op het buitenland. Er waren problemen met de uitbating en het beeldformaat, de invulling van de programma's en het doorsturen van de beelden over een groot gebied. Bovendien waren de ontvangers nog veel te duur om een massapubliek te bereiken. Zolang

het medium technisch niet op punt stond zag de overheid dan ook het nut niet in om een televisiedienst uit de grond te stampen. In Engeland, Duitsland en Frankrijk was dat omstreeks 1936, toen begonnen werd met de eerste publieke uitzendingen, wel al het geval.

Wat vaststaat is dat radio in de jaren dertig een steeds grotere rol ging spelen in het dagelijks leven. Het medium bood een oor op de wereld, maar impliceerde tegelijkertijd een beperking van het sociale leven. Bovendien droeg het bij tot een onbewuste bijkomende indeling van de vrije tijd. Met de oorlog voor de deur werd duidelijk dat radio een zeer invloedrijk instrument was voor de indoctrinatie, manipulatie en het bespelen van de massa.